

H.J. Lam, Ridderkerk

Zaaien (I)

Alzo zal ook de opstanding der doden zijn.

1 Corinthe 15 : 42^a

Als er iets is wat de wereldgeschiedenis radicaal heeft veranderd, is dat wel het feit dat Christus uit de dood is opgewekt. Het is Pasen geweest! Wij beseffen amper van welke verstrekkende betekenis dat is. Het houdt in ieder geval in dat ook wij eens zullen opstaan.

Dat is zó ongelooflijk dat we het ons niet kunnen voorstellen. Meer dan eens wordt de opstanding daarom bespot of ontkend. Dat deed men in Corinthe aan het begin van onze jaartelling. Men vroeg aan Paulus: "Hoe gaat dat: een eventuele opwekking? Wat voor lichaam heeft men dan?"

De apostel maakt korte metten met zulke vragen. Hij geeft slechts ten antwoord: "Dwaas!" Ja, maar al de gestorvenen die totaal vergaan zijn, van wie de as is verstrooid of de graven zijn geruimd of die hun graf in de zee hebben gevonden? "Dwaas!" Maar deze wereld kan op de dag van de opstanding toch niet al die miljarden mensen bevatten die geleefd hebben? "Dwaas!" Ja, dat zijn wij volgens Paulus, als we geen rekening houden met Gods mogelijkheden. Wijs zijn we als we beseffen dat voor Hem geen ding te wonderlijk is.

Paulus laat het dwaze en belachelijke van het ongelof nog meer naar voren komen door een voorbeeld uit de natuur te geven. "Wat u zaait, wordt niet levend, tenzij dat het gestorven is." Een prachtig en veelzeggend beeld. Zaaien: wie doet het niet? De boer natuurlijk. Wij doen het in onze tuin. Een kind zaait een zonnebloempit. Dringt het tot ons door dat we bij het zaaien het zaad overgeven aan de aarde zodat het daar sterft? Amper. Maar we verwachten wel dat het zal ontkiemen en dat er vervolgens planten en bloemen uit zullen groeien. Met andere woorden: we verwachten dat uit de dood het leven voortkomt.

Zeker, we kunnen een groot deel van het groeiproces scheikundig en biologisch verklaren. Maar ten diepste ligt het geheim bij God: in alles wat leeft en gaat leven, is Hij met zijn scheppende kracht aanwezig. Daarom concludeert Paulus: "Zo zal ook de opstanding der doden zijn."

Vervolgens werkt Paulus de vergelijking verder uit: "Ons lichaam wordt gezaaid in verderfelijkeid, het wordt opgewekt in onverderfelijkeid; het wordt gezaaid in oneer, het wordt opgewekt in heerlijkheid; het wordt gezaaid in zwakheid, het wordt opgewekt in kracht." Allemaal verrassende tegenstellingen.

Maar ook: verschrikkelijke tegenstellingen. Zeker wanneer we op de plek komen waar het lichaam gezaaid wordt: op de begraafplaats, op –

Inhoud

Meditatie	49
H.J. Lam, Ridderkerk	
Goede Vrijdag en Pasen	50
Dr. H. Klink, Hoornaar	
Bij de inhuldiging van een nieuwe koning	52
Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage	
Kan men God ook kennen zonder Bijbel?	53
Drs. C. Blenk, 's-Gravenhage	
Deel I Verzameld Werk J.H. Gunning (I)	54
Dr. J.G. Barnhoorn, Nunspeet	

Een woord van Dietrich Bonhoeffer (1906 – 1945)

De Heer van alle tijden is God.
Het keerpunt van de tijden is Christus
De werkelijke tijdgeest is de Heilige Geest

in het beeld van 1 Corinthe 15 – de dodenakker. Vooral daar ervaren we het erge van de dood. Wie herinnert zich niet dat de kist daalde en hoe juist toen het verdriet ons overmande en we beseften: nu is het

voorbij, definitief voorbij. Blijven de wonden van zulk verlies niet schrijnen? En toch, op Paasmorgen horen we: ‘de Heer is waarlijk opgestaan.’

Goede Vrijdag en Pasen

Gedachten bij het dogma van de verzoening en over de opstanding

De laatste weken hoorde ik enkele preken over het lijden en sterven van de Here Jezus Christus. In sommige ervan werd sterke nadruk gelegd op het plaatsvervangende karakter van Jezus' lijden. Daarmee werd bedoeld dat de Here Jezus Christus de zonde en de schuld van de mensheid, ofwel van de gelovigen op zich nam en voor deze heeft geboet, zodat de toorn van God gestild is en de zondige mens vrijuit kan gaan. Dit is een bijbelse notie, die niet uit het oog verloren mag worden. Tegelijk wordt deze notie soms in een verkeerd daglicht gesteld en worden er conclusies aan verbonden, die niet bijbels zijn en die geen recht doen aan het offer van Christus en de betekenis ervan. Wanneer bijvoorbeeld gezegd wordt dat Jezus buiten de gemeenschap met God is geplaatst om ons het heil te verwerven, gaat men veel te ver en doet men volstrekt geen recht aan de bijbelse offergedachte en bijbelse kijk op de plaatsvervangende van de Heiland. In een prachtige studie over de verzoening maakt de oud-testamenticus Hartmut Gese dit duidelijk.¹ Hij doet dat vanuit zijn grote kennis van het Oude Testament.

Grote Verzoendag

Gese gaat in het bedoelde artikel uitdrukkelijk in op het oud-testamentische offerritueel, vooral op Grote Verzoendag. Er waren bij het offerritueel op deze dag meerdere dieren betrokken: de zondebok op wie de priester de handen legde, die buiten de legerplaats werd geleid en een tweede bok die geslacht werd en waarvan het bloed in een bekken werd opgevangen. De priester bracht dit bloed in het heiligdom en plengde dit achter het voorhangsel, in het heilige der heiligen, op het verzoendeksel. Ook het bloed van een stier was van betekenis. Het werd gebruikt om de hogepriester zelf en het heiligdom te reinigen, voordat de priester de gang naar het heilige der heiligen maakte.

Twee opvattingen over plaatsvervangende

Gese wijst, nadat hij deze aspecten de revue heeft laten passeren, op tweeërlei opvattingen over het plaatsvervangende karakter van het offer.

1. Volgens sommigen betekent plaatsvervangende dat degene die offert buiten het offer zelf staat. Deze uitleggers leggen doorgaans sterke nadruk op het ritueel dat plaats vindt met de zondebok, die in de woestijn, buiten de legerplaats gebracht werd. In Leviticus 16: 21 lezen we dat de hogepriester ter wille van het volk zijn hand op de kop van het dier legde om daarmee de zonden van het volk over te dragen op het dier, dat voor de zonden de straf droeg. Handoplegging betekent volgens hen dan ook: schuldoverdracht. Volgens Gese is dit laatste onjuist. Handoplegging wil vooral zeggen: identificatie met het dier. Dit gebeurde ook bij andere dieren, ook bij de bok waarvan het bloed in het heiligdom werd geplengd. Het bijzondere bij de zondebok was dat de priester na de handoplegging een tweede ritueel uitvoerde: hij droeg de zonden van het volk op het dier over – en legde daarvoor nog eens beide handen op de kop ervan. Dit tweede ritueel werd niet voltrokken bij de andere offerdieren, ook niet bij de bok, waarvan het bloed in het heiligdom werd gebracht. En het is bij dit tweede dier, aldus Gese, dat de kern van wat op de Grote Verzoendag plaatsvond, gevonden moet worden. Het eigenlijke van wat ‘plaatsvervangende’ is, kan niet worden afgeleid uit wat er met de zondebok gebeurde. Plaatsvervangende is dus niet de overdracht van de zonden op een ander, waarbij degene die offert wordt buitengesloten.

2. Gese wijst erop dat plaatsvervangende juist het tegendeel betekent: degene die offert, wordt door handoplegging bij het offer betrokken, erbij ingesloten.

Volgens Gese heeft de werkelijke ‘plaatsvervangende’ te maken met de volgende punten:

1. De handoplegging die bij het offeren plaatsvond. Door de handoplegging identificeerde de offeraar zich met het dier dat geofferd werd.
2. Offeren betekent niet zomaar: genoegdoening verschaffen, maar ‘zijn leven wijden aan’. Dit gebeurde in het heiligdom. De bloedstorting was daar de meest geëigende vormgeving van. Het leven komt van God, het hoort bij God en moet aan God worden

teruggegeven of overgedragen. Daarom werd het leven van het dier, waarmee de offeraar zich identificeerde, gewijd aan God.

3. Door het bloed (het leven) van het dier te plengen in het heiligdom werd het op het verzoendeksel in contact gebracht met Gods aanwezigheid. Zo bracht degene die offert zijn eigen leven in contact met God.

4. Waar dit gebeurt, wordt het leven omgevormd en veranderd. Het wordt vernieuwd uit Gods kracht.

5. In dit geval is degene die offert niet buitengesloten van het offer maar ingesloten, geïncorporeerd. Via het offerdier wijdt hij zijn leven aan God. Zo beschouwd, is plaatsvervangend iets waarbij degene die offert van binnenuit betrokken is.

Al deze aspecten komen in het nieuw-testamentische offer dat Christus bracht tot hun recht. Hij was de Hogepriester die rein was en zijn leven volstrekt toewijdde aan God. Hij deed dit vanaf het moment van zijn doop, toen Hij de roeping aanvaardde om alle gerechtigheid te vervullen. Toen leefde het in Hem dat Hij de Wereldheiland zou zijn, het Lam van God dat de zonde van de wereld wegdraagt – juist door zijn leven te wijden aan God. Toen Hij vele maanden later de weg naar Jeruzalem insloeg, aanvaardde Hij zijn opdracht om ook daar het Evangelie te brengen, terwijl daar de bron van vijandschap tegen Hem te vinden was. Voordat Hij Jeruzalem binnentrok, leefde bij Hem wat in Psalm 40 staat: 'Zie Ik kom o Heer, om uw wil te doen'. Het gold nog meer in de hof van Gethsemane, toen Hij zich overgaf aan de wil van de Vader. Daar heeft Hij bewust het priesterschap aanvaard en is Hij het laatste traject gegaan, tot aan het kruis. Zoals de priester zijn gang alleen maakte naar het binnenste heiligdom, was Hij bereid de weg naar het heiligdom te gaan.

Nu is het geen dier dat geofferd wordt (waarvan het leven aan God gewijd wordt) maar Jezus Christus. Het heiligdom is niet de tempel, maar de plaats waar God werkelijk aanwezig is: de hemel, waarvan de tempel een afbeelding is. Deze hemelse werkelijkheid, waar God troont, gaat Christus tegemoet, in de volle toewijding van zijn leven. Deze hemelse werkelijkheid ontmoet Hij op Golgotha.

Zijn bloedstorting aan het kruis betekent letterlijk: de toewijding van zijn leven aan God. Hij kan als de hogepriester, die zuiver en rein is, door het voorhangsel, d.w.z. door de wolken en donkerheid die de Here God omringen heengaan, om met zijn leven te komen in het binnenste heiligdom, voor het aangezicht van God. Zo wijdt Hij zijn leven en zo brengt Hij de hele schepping bij zijn Vader en legt Hij deze terug in zijn hand.

De zonde weggedragen

Daarbij moet worden gezegd dat Christus niet zomaar een rein leven bij God brengt. Hij vereenzelvigde zich met de mensheid zodat het leven dat Hij aan de Schepper teruggaf zondig was geworden, vervreemd van God. Juist omdat Jezus rein en volledig bereid was tot zelfovergave, werd zijn levenswijding door God aanvaard. Tegelijk ging over het leven dat zondig was geworden Gods misnoegen, zodat ook het aspect van de toorn over de zonde door Jezus gedragen werd. Het feit dat Hij de zonde op zich nam, maakte dat Hij de toorn van God daarover een tijdlang (een fase) ondervond. Zo heeft Hij de zonde weggedragen. Duidelijk is evenwel dat het eigenlijke van de verzoening niet ligt in wraak of genoegdoening. De kern van het Evangelie ligt daarin dat Hij het leven weer in aarakking brengt met God zelf, evenals dat het geval was in de tempeldienst.

Het is duidelijk dat, zo beschouwd, de zondige mens, in dit offer niet is buitengesloten, maar ingesloten en dat hij als zodanig betrokken wordt in de vernieuwing die plaatsvindt.

Luther heeft de implicatie van het feit dat Jezus het leven dat Hij aanvaardde voor God heeft gebracht prachtig onder woorden gebracht: "Zolang Christus nog niet de knechtsgestalte had aangenomen, was Hij wat zijn eigen persoon betreft veilig voor de dood en voor allerlei ellendige dingen, zodat Hij niet kon sterven of afdalen in het dodenrijk. Maar nadat Hij in ons vlees en bloed is gekomen en al onze zonde, straf en ongeluk op zich heeft genomen, moest Hij ons daar ook uit helpen. Hij moest dus weer levend worden en ook lichamelijk en naar zijn menselijke natuur Heer over de dood worden, met de bedoeling dat ook wij met Hem en door Hem uiteindelijk uit de dood en allerlei ellendige dingen konden weggelaten (...) want wat zijn wij en heel de wereld tegenover Christus ons Hoofd? Nauwelijks een druppel tegenover de zee of een stofje tegenover een grote berg. Daarom zijn wij in zijn opstanding betrokken. En zoals Hij door zijn opstanding alles met zich heeft genomen, zodat zowel de hemel als de aarde, de zon en de maan nieuw moeten worden, zo zal Hij ons ook met zich meevoeren."²

Het is daarom volstrekt verkeerd om het lijden van Christus voor de gemeente zo voor het voetlicht te brengen alsof Jezus ter wille van ons *buiten* het heil geplaatst is! Het kan niet waar zijn wat een predikant een gemeente voorhield dat Jezus is buitengesloten van het heil zoals een ouder een kind buiten de deur kan zetten, zodat wij naar binnen kunnen gaan. Zulke uitspraken gaan direct in tegen de Heilige Schrift,

waarin we ondermeer lezen dat Jezus tegen de moordenaar aan het kruis zei: "Heden zult u met Mij (!) in het paradijs zijn."

H. Klink, Hoornaar

Noten

- 1 Hartmut Gese, *Zur biblischen Theologie*, Tübingen, 1989
- 2 Martin Luther, *Predigten über die Christusbotschaft*, Stuttgart, 1979, blz. 165.

Bij de inhuldiging van een nieuwe koning

Enkele historische notities

Voor de zevende maal in het bijna tweehonderdjarig bestaan van het Koninkrijk der Nederlanden zal de Nieuwe Kerk in Amsterdam het toneel zijn van een plechtige inhuldigingsceremonie. Op 30 april aanstaande hoopt de Prins van Oranje de regering te aanvaarden, waarna hij in een openbare verenigde vergadering van de Staten-Generaal als koning Willem-Alexander zal worden beëdigd en *ingehuldigd*.

Wat houdt het inhuldigen in? Bedoeld wordt, dat de volksvertegenwoordigers publiekelijk hun trouw aan de nieuwe koning betuigen door hoofd voor hoofd te zweren (te beloven), dat zij zijn onschendbaarheid en de rechten van zijn koningschap zullen handhaven. Hoewel de inhuldiging plaatsvindt in de monumentale Nieuwe Kerk op de Dam, is ze een puur staatsrechtelijke aangelegenheid. Ze heeft, in tegenstelling tot de kroningsceremonie in Engeland, geen godsdienstig karakter. In een "neutrale" staat als Nederland, waar kerk en staat gescheiden zijn, ligt dit trouwens voor de hand.

Toch hebben bij vorige inhuldigingsceremoniën godsdienstige elementen nooit geheel ontbroken. Zeker niet in 1814 en 1840, toen de eigenlijke inhuldiging op verzoek van de vorst werd gevolgd door een godsdienstige plechtigheid, waarbij een hervormd predikant een preek hield. Na de inhuldiging van de soevereine vorst Willem Frederik op 30 maart 1814 bepaalde professor Petrus Haeck, predikant te Amsterdam, de aandacht van de vergadering bij 1 Samuël 7: 15: "Samuël nu richtte Israël al de dagen zijns levens." De plechtigheid werd met gebed, dankzegging en zegen besloten. Bij de inhuldiging van koning Willem II op 28 november 1840 hield de oudste hervormde predikant van de hoofdstad, ds. J.L. Wolterbeek, na het afleggen van de eden een korte preek over Spreuken 8: 15: "Door Mij regeren de koningen en de vorsten stellen gerechtigheid." De predikant besloot met een gebed voor het vorstenhuis, waarna op zijn verzoek werd gezongen psalm 72: 11:

*Zijn naam moet eeuwig' eer ontvangen! Men loof
Hem vroeg en spa!
De wereld hoor' en volg' mijn zangen met Amen,*

Amen, na!

Niet iedereen was ingenomen met het protestantse karakter van deze plechtigheid. Dat een hervormd predikant een godsdienstige rede hield en dat er een psalm werd aangeheven, vonden velen een miskenning van de tijdgeest (toen al!). Een vorst van een constitutionele monarchie behoorde zijn godsdienstige belijdenis terzijde te stellen, als hij in zijn functie bepaalde handelingen verrichtte.¹

Toen koning Willem III op 12 mei 1849 werd ingehuldigd, liet men met het oog op de scheiding van kerk en staat een godsdienstige plechtigheid bewust achterwege. De Franse schrijver Alexandre Dumas (1802-1870), die de inhuldigingsceremonie bijwoonde, miste daarin iets. In zijn verslag, gepubliceerd in de *Revue de Paris*, schreef hij dat "de aangrijpende poëzie der godsdiensttoefening" ontbrak. Nu was het alsof Willem III de kroon uit handen van mensen ontving. Dumas had er getuige van willen zijn dat de koning, terwijl het volk hem huldigde, zich voor God neerboog. "Uit die houding opgerezen, was hij in mijn ogen groter geweest."²

In zijn inhuldigungsrede, voorafgaande aan de beëdiging, had koning Willem III Gods Naam echter wel genoemd. "Thans is het ogenblik daar, dat ik voor het oog van de Almachtige, die het lot van koningen en volken in handen heeft, mij onder inroeping van Zijn heilige Naam, aan mijn edel, trouw en ordeliëvend volk zal verbinden."

Bijna een halve eeuw later, op 6 september 1898, verbond koningin Wilhelmina zich "onder aanroeping van Gods heilige Naam" aan het Nederlandse volk. Aan het slot van de inhuldigingsceremonie zong een koor op de melodie van "Nun danket alle Gott" een vers, dat geschreven was door de toenmalige minister-president N.G. Pierson:

*O, onvergeetbre stond,
O, dag van zielsverblijding,
Hoe werd 't aloud verbond
Gesterkt door hooger wijding.*

*Nu daal' op 't vorstlijk hoofd,
Heel Neerlands vreugd en eer,
Een rijke zegen neer!
Zoo wordt Gods naam geloofd.*³

Bij de inhuldiging van koningin Juliana op 6 september 1948 wees de nieuwe vorstin er in haar rede op, dat zij de moed om de roep tot het koningschap te volgen vond in het vertrouwen op God en in de grote liefde waarmee ons volk haar tegemoet trad. Toen de inhuldiging ten einde was, bracht een koor het lied: *De Heer is mijn herder* ten gehore.

Koningin Beatrix zei op 30 april 1980 in haar inhuldigungsrede dat zij haar opdracht wilde vervullen "vanuit het vaste geloof dat God mijn leven leidt." En zij vervolgde: "Wanneer ik dadelijk de eed op de Grondwet aan het Nederlandse volk zal afleggen, is het niet uit eigen kracht dat ik de taak die mij is toegedacht, begin. In mijn geloof hoop ik die kracht te vinden. Zo liggen mijn allerdiepste wortels in ons volkslied:

Mijn schild ende betrouwen zijt Gij o God, mijn Heer."

Na de inhuldiging zong een koor: *Domine salvam fac reginam nostram* (Heer, zegen onze koningin) en toen de koninklijke stoet het kerkgebouw verliet, werd gezang 293 uit het Liedboek voor de kerken aangeheven: *Wat de toekomst brengen moge, mij geleid des Heren hand*. Moge dit geloof in Gods leiding ook doorklinken in de inhuldigingsplechtigheid van 30 april 2013.

M. den Admirant, 's-Gravenhage

Noten

- 1 Diverse gegevens zijn ontleend aan: A.J.P.H. van Cruyningen, *De inhuldiging van de Nederlandse vorst*, doctoraalscriptie Nijmegen, 1989.
- 2 Alexander Dumas, *De inhuldiging van Z.M. Koning Willem III* (uit het Frans vertaald), Amsterdam, 1849.
- 3 G. Puchinger, *Nederlandse minister-presidenten van de twintigste eeuw*, Amsterdam, 1984, blz. 30.

Kan men God ook kennen zonder Bijbel?

Veel mensen gaan eerder naar bos of strand dan naar de kerk. 'In de natuur zien we God ook', zegt men dan. Is dat waar? Daarover gaat de dissertatie van ds. A.J. Kunz uit Katwijk. Ik kreeg en las die en was bij de promotie en schrijf dit voor de afwezigen. U herkent de nog actuele vraag: God kennen, zonder Bijbel? Wat zegt de Nederlandse Geloofsbelijdenis? Hoe kennen wij God? Artikel 2 zegt: "Ten eerste door de schepping, onderhouding en regering der gehele wereld." Waarom? "Daar deze voor onze ogen is als een schoon boek, waarin alle schepselen, grote en kleine zijn als letters" ...

Als een schoon boek

De 'wereld' lijkt dan op een boek! Ze is zelfs Gods eerste boek! Wat zien we daarin? "De onzienlijke dingen Gods." Welke? "Zijn eeuwige kracht en goddelijkheid." Dat staat in Romeinen 1! Daarom heet ook de dissertatie *Als een prachtig boek*. Maar zien wij God dan in de natuur, zonder de Schrift? Artikel 2 vervolgt: "Ten tweede geeft Hij zich ons nog klaarder en volkomener te kennen door zijn... goddelijk Woord." Daar leer je God beter (!) kennen. Na de wandeling wil je naar de kerk! Geldt dat voor iedereen?! Niet ieder ziet God in de wereld. Moest dat wel zo zijn? Kun je iedereen daarop aanspreken? Je buurman en de natuurwetenschapper?

Onbedoelde effecten

Calvijn zei: zonder bril (hij bedoelde de Bijbel) zie je alles vaag en verward. Maar toen natuurwetten werden ontdekt,

zei de Verlichting: zonder bril zien wij God net zo goed of beter. En zo ontstond 'natuurlijke' en ook cultuurtheologie: een volk werd 'scheppingsorde'. Zo geloofde Duitsland in 1914: 'Gott mit uns'. Maar een Zwitserse leerling, Karl Barth, vroeg: 'welke god? Wodan?' In de Romeinenbrief is God 'de gans Andere'! Nog nadrukkelijker zei Barth bij de opkomst van Hitler tegen diens kerkelijke aanhang: wij kennen God alleen door Christus. Anders niet (Johannes 14 zegt het ook. Barth werkte dit uit in de *Barmer Thesen*). Er is geen tweede bron, er is geen aanknopingspunt, ook geen aanzet daartoe. De Reformatie had met die Roomse leer moeten breken!, aldus Barth. Daarom wilden gereformeerde uitleggers artikel 2 redden: dat schone boek, zeiden ze, zien we alleen door het geloof. Van Ruler (jong Barthiaan) sprak van een 'fatale comperatief' in de Geloofsbelijdenis; Berkhof van een bedrijfsongeval. Hij hield het erop dat Guido de Brès, de auteur van de Geloofsbelijdenis, Calvijn niet goed had begrepen.

Na al die commentaren wilde Kunz eindelijk weten, hoe de schijver het zelf bedoeld had: Guido de Brès in de 16e eeuw!

Klassieke beeldspraak

De Brès kon die latere ontwikkeling natuurlijk niet voorzien. Hij sprak ook niet van twee bronnen maar van middelen waardoor God gekend wordt. Waaruit putte hij? Het beeld van een 'boek' duikt al op in 1300: toen een filosoof aan een kluisenaar vroeg hoe hij zonder boeken kon, zei deze: "De

hele natuur is mijn boek en ik kan dat lezen wanneer ik wil.”

Augustinus wees een betere weg. Hij zegt in een preek over Matth. 11 (‘deze dingen zijn voor wijzen verborgen’): natuuronderzoekers kunnen zon- en maanverduistering voorstellen, maar zij hebben de Schepper niet gevonden, omdat ze Hem niet ... zochten! “U weet wie het gebouw gemaakt heeft, zij niet. Kijk omhoog en omlaag en lees. Opdat ieder het zou kunnen lezen, schreef Hij niet met pen en inkt.” In zijn werken past Augustinus Romeinen 1 toe op de Griekse filosofen, met name op Plato. Tegen de secte van de Manicheeërs wilde hij geen kwaad lezen in het boek der natuur. Bij Psalm 46 doet hij weer dat appèl: “laat de Schrift een boek zijn waarin je deze dingen hoort en laat de wereld een boek zijn waarin je deze dingen ziet.” Ook een analfabeet kan dit lezen! Maar in de Middeleeuwen zei men: Reformatie? Bullinger en Versteeg blijken breder te zijn: ook niet-christenen kunnen God kennen. Kwam dat door Augustinus? De Brès bedoelde echt een universele claim. 17e eeuwse uitleggers volgden dat ook allen. Ook Galiliei zou dat zeggen!

Bezwaren onderkend

Maar Immanuel Kant prikte de godsbewijzen door. Het zijn volgens hem cirkelredeneringen. Darwin wees op de wreedheid in de natuur: ze vreten elkaar op. Opkomend atheïsme doorbrak Cicero’s ‘consensus van allen’. Religie-kritiek alom! Ook daarom brak Barth met natuurlijke theologie: een christologisch bezwaar. Hij had De Brès beter begrepen maar wees hem af. Dogmatiek kan daar niet om heen. Een historicus kan alleen zeggen: wij hebben meer woorden nodig dan artikel 2. Wij houden de natuurlijke Godskennis als claim vast, maar reken erop dat men die verdringt en vervangt.

Tijdens de promotie; oppositie beantwoord

De Belgische professor Marnef vroeg tijdens de promotieplechtigheid door over de kontekst van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Waarom naast de Franse nog een ‘Belgische’? Kunz antwoordde: hier waren meer staatsgevaarlijke

dopersen. Prof. De Boer (VU, Kampen) vond ‘Nederlandse’ geloofsbelijdenis een anachronisme en zag bij Gods regering in art. 2 een verband met art. 36 uit dezelfde belijdenis. Prof. Muis (dogmaticus) deelde het existentiële bezwaar tegen zo’n belijden: is het boek van de natuur niet onleesbaar geworden door vele rampen? Kunz: goede vraag, maar De Brès wist ook van rampen. Prof. Van der Wall: wetenschap mag geen apologie worden; je mag atheïsten en hedonisten niet over een kam scheren. Kunz: ik gaf alleen de problemen aan en ben ook predikant. Prof. Weisman vond Kunz ‘bijziende’: je bent op je bril gaan zitten; waarom vind je ‘auteursintentie’ eigenlijk zo belangrijk, vroeg hij. Wat is je eigen intentie? De Schrift gaat toch vóór? Kunz: Ik wilde weten wat de schrijver zelf bedoelde. De belijdenis geldt ‘tot nader order’. Prof. Verboom: een belijdenis heeft een andere status dan een auteur; hoe verhouden die zich? Maar toen klonk het ‘hora est’.

Pauze voor nadenken

In de pauze dachten we na. Naast mij was de wiskundige professor Roos weer in Galiliei geïnteresseerd: goed voor niet gelovige collega’s! Zelf dacht ik aan prof. Versteeg, de nieuwtestamenticus: hij had exegetisch bezwaar tegen de gangbare uitleg van Romeinen 1 (hij wees erop dat er staat: ‘vanaf de schepping’ en ‘dóorzien’). Maar op de Schrift ging niemand in. En bij art. 2 hoort art. 13 over Gods voorzienigheid. De Brès zelf zag in dat mooie boek ook raadsels en duivels. Zelfs meer dan de Heidelberger catechismus, zondag 10.

Lof voor onderzoek

Na de promotie zei prof. G. van der Brink dat dit onderzoek allang nodig was (hij inaugureerde er zelf op in 2007 en dat gaf de aanzet voor Kunz om er zijn studie aan te wijden). Hij prees de gemeente-predikant die het onderzoek in vijf jaar had voltooid. En dat had geen professor aangevochten!

C. Blenk, Den Haag

Deel I Verzameld Werk J.H. Gunning (I)

Het is al weer vrij lang geleden, dat bij Uitgeverij Boekencentrum het eerste deel van Gunnings *Verzameld Werk*¹ is uitgekomen. Een gebeurtenis, waarnaar door velen jarenlang reikhalzend is uitgezien. In “Ecclesia” van 16 april 2005 heb ik, aan het einde van een lange serie artikelen over Gunning², de wens geuit, “dat het ooit nog eens tot een uitgave van Gunnings *Verzameld Werk* mag komen”. En nu is het dan zo ver: er is een begin gemaakt met de uitgave van het *Verzameld Werk*, althans van “een representatieve selectie van zijn boeken en vele artikelen”, - een uitgave in drie

delen, verzorgd door Dr. L. Mietus³, onder verantwoordelijkheid van de “Stichting Hervuitgave Oudere Ethische Theologie” (SHOET). En dit stemt tot dankbaarheid.

De ethische richting

Johannes Hermanus Gunning Jr. (1829 – 1905) behoorde met Daniël Chantepie de la Saussaye (1818 – 1874)⁴ tot de grondleggers van de zogenaamd ethische theologie, die in de negentiende eeuw, als “modaliteit” tussen de confessionele richting van Groen van Prinsterer c.s. en de “modernen”

onder aanvoering van J.H. Scholten, een geheel eigen, zelfstandige positie innam. "Levend met de gereformeerde vaders, erkende hij de noodzaak hun theologische stelsels en confessies te overdenken en te actualiseren. Zijn theologiseren was nooit alleen wetenschappelijk georiënteerd, maar diende ter ondersteuning van het "geloof der gemeente". Hij wilde zo omgaan met de Schrift en de traditie, dat de geloofswaardheid die daarin vertolkt wordt weer ging leven; hij zag het als zijn opdracht 'het lied der aanbidding te doen horen, dat in het dogme slaapt'" aldus de samenstellers van het *Verzameld Werk* in de inleiding van het eerste deel (blz. 7).

"Het geloof der gemeente": een uitdrukking, die wij bij ethische theologen, en wel in het bijzonder bij Gunning, heel vaak tegenkomen. Gunning heeft zich steeds dienaar van de Kerk geweten. Als predikant - achtereenvolgens in Blauwkapel (1854 – 1857), in Hilversum (1857 – 1861) en in Den Haag (1861 – 1882) – leefde hij intens met zijn gemeentelieden mee. Sociaal bewogen als hij was, trok hij zich het lot aan van hen, die aan alcoholverslaving ten onder dreigden te gaan. Hij wist zich vóór alles pastor. En hij is dit de jaren door steeds gebleven, ook nadat hij – in 1882 - tot het hoogleraarsambt was geroepen. Het tekent hem, dat hij ook in die functie het liefst met "dominee" aangesproken wilde worden.

Gelovige ervaring

Van de twintig publicaties uit de jaren 1856 – 1878, die in het eerste deel van het *Verzameld Werk* zijn opgenomen, noemen wij allereerst de drie geschriften, die men als het hoogtepunt van de eerste, de "ethische" fase in zijn theologische ontwikkelingsgang kan beschouwen. Dit zijn achtereenvolgens: *Gordel en Wijnkruid* (1859), - een uitgewerkte preek over Jeremia 13 : 1 – 14, waarin Gunning de zonde en de ellende, die er het gevolg van is, beschrijft als een toestand van het menselijk leven, die alleen door de werking van Christus in ons doorbroken kan worden⁵, *Beginsel en meningen* (1860), waarin hij onderscheid maakt tussen het ethische beginsel (de levenswerkelijkheid van Christus in ons) en de leermeningen, waarin de theologie deze werkelijkheid begripmatig probeert te verwoorden, en *Het kruis des Verlossers* (1861)⁶: een dogmatische doordenking van de betekenis der verlossing als herstel – door Christus - van de humaniteit. In deze drie geschriften laat Gunning zien, dat alles aankomt op de gelovige ervaring van het werk van Christus in ons.

Het kerkelijk vraagstuk

In deze eerste fase van zijn ontwikkeling heeft Gunning zich ook in toenemende mate met het kerkelijk vraagstuk beziggehouden. Hij werd daar min of meer toe gedwongen, toen hij – in 1860 - een beroep ontving van de vier jaar tevoren door Ds. J. de Liefde gestichte Vrije Evangelische Gemeente

in Amsterdam, waardoor hij voor de vraag kwam te staan, of hij de vaderlandse kerk al of niet vaarwel moest zeggen. Uiteindelijk bedankte hij voor het beroep. Tegenover het congregationalisme van De Liefde bleef hij vasthouden aan de idee van een nationale kerk. In zijn *Openbare brief aan de ouderlingen der Vrije Evangelische Gemeente te Amsterdam* (1861), waarin hij zich voor deze beslissing verantwoordde, heeft hij zijn visie op de kerk verder uitgewerkt.

Uit de beginperiode van Gunnings Haagse periode dateert ook zijn *Eén doel, twee wegen* (1864), een brochure, gericht aan Groen van Prinsterer ter verklaring van het feit, dat hij in tegenstelling tot Groen, geen voorstander was van tuchtmaatregelen tegen zijn collega Dr. J.C. Zaalberg. Voor Gunning was er maar één weg, die tot het beoogde doel leidde: het geestelijk leven van de gemeente moest versterkt worden, zodat moderne predikanten op den duur uit zichzelf er toe zouden komen hun ambt neer te leggen.

Ook in geschriften als *Is er zaligheid buiten het geloof?* (1865) en *Waarschuwing tegen verkeerde geestelijke bewegingen onzes tijds, tot de gemeente gericht* (1869) keerde Gunning zich tegen de opstelling van de confessionelen, van wie hij zich hierdoor gaandeweg verder verwijderde.

Vermeldenswaard in dit verband zijn ook Gunnings *Zestien stellingen betrekkelijk het stemrecht der gemeente, aan de gemeente ter overweging gegeven* uit 1867, - een publicatie, waarin hij blijk geeft van zijn affiniteit met het gedachtegoed van de Engelsman Edward Irving, de stichter van de Katholiek Apostolische Kerk, die sinds 1861 ook in Den Haag vertegenwoordigd was. Gunning deelde de overtuiging, dat het in de kerk aankomt op gelovige persoonlijkheden, die, door Christus zelf tot het ambt geroepen, met gezag kunnen optreden: alleen door een 'centraal geestelijk gezag' van charismatische personen kon de Hervormde Kerk van binnen uit vernieuwd worden. In deze opvatting stond hij echter nagenoeg alleen. De distantie tot de confessionele richting althans werd door zijn "Irvingianisme" alleen maar groter.

Naturalisme

Kenmerkend voor het 'systeem' van Gunning is een drietal grondbegrippen: de zelfverloochening, het offer en de "idee der persoonlijkheid". In deze items zag hij de sleutel tot kritiek op de naturalistische⁷ wereldbeschouwingen, die in zijn tijd opkwamen, zoals het darwinisme en het Spinozisme.

Tegen het darwinisme keerde hij zich in het laatste hoofdstuk van zijn boekje *Lijden en heerlijkheid*⁸ (1875). Hierin legde hij de vinger bij het grote verschil tussen de christelijke en de darwinistische levensbeschouwing: de kern van het christelijke leven is zelfverloochening en zelfopoffering voor het zwakkere, terwijl het in het darwinisme gaat om de "survival of the fittest". In zijn boek *Sp*

noza en de Idee der Persoonlijkheid (1876)⁹ bond hij de strijd aan met Spinoza, die hij als de geestelijke vader van het moderne naturalisme beschouwde. Het wezen van de persoonlijkheid is voor Gunning gelegen in de zelfbestemming. Deze wordt gerealiseerd door onbaatzuchtige liefde en offerbereidheid voor de medemens.

Zelfverloochening

Van hoe grote betekenis Gunning de zelfverloochening achtte, komt heel duidelijk tot uiting in een aantekening bij zijn *Lijden en heerlijkheid*. "Zelfverloochening", zo zegt hij hier, "- ook onze kerk stelt haar tot beginsel, het 1ste antwoord van de Catechismus: dit is mijn troost, dat ik mijns Zaligmakers Christus eigen [ben]. Hoe kom ik tot haar? Door aanschouwing van Christus in het vlees: want die leert mij zijn eigen leven als de hoogste norm voor mij verklaren (Johannes 15 : 12 – 15), en zijn leven is de hoogste zelfverloochening, zelfovergave der liefde. Dàt is het hoogste heroïsme, de offerande. Welnu, wat als zodanig, door de mensen op het hoogst, als exceptioneel, in hun gelovige leer aangeprezen wordt, dat is het eenvoudige niveau waarop Christus wil dat wij altijd zullen staan. Dan, en dan alleen, komen wij tot de ware kennis, wijsbegeerte nl. niet als dienstknechten, maar als vrienden, te weten wat God doet (vers 15): boven de ijzere wetmatigheid tot die der liefde te zijn opgeheven. Nu zien wij, intuïtief, de waarheid zelf, zoals Christus, die ons daartoe uitverkiest (vers 16)! Het zedelijk proces, dat der zelfverloochening, is dus de weg wijzend om de idee van God te vinden. En daarom is de ethiek de grond der dogmatiek, niet omgekeerd. Deze zelfverloochening beheerst voorts elk ogenblik des levens, zij is beginsel, één grote daad (het ogenblik der bekering ...) en dan verder het dragen van het morgengebed door de ganse dag heen ..." (blz. 532v.).

Beleving

Gunning heeft de leefregel van de zelfverloochening niet alleen beleden, hij heeft haar ook beleefd. In het indrukwekkend *Praeludium*, dat aan *Leven en Werken* voorafgaat, spreekt K.H. Miskotte zelfs van een "zelfmartelende bescheidenheid"¹⁰. Hoewel met uitzonderlijke talenten begaafd, was Gunning gewoon zichzelf volkomen weg cijferen. Hij leefde uit de apostolische regel "Maar gij geheel anders: gij hebt Christus leren kennen" (Efeze 4 : 20). En wie Christus kent, weet zich geroepen het evangelie uit te dragen, en dat niet in de laatste plaats door een geheiligde levenswandel. Leer en leven vormden bij Gunning een eenheid.

De bekende kerkhistoricus M. van Rhiijn, was, nadat hij ooit als jongen met Gunning in aanraking was gekomen, zózeer geboeid door diens "geëleverteerdte persoonlijkheid, met het schouwende in zijn blik en het priesterlijke in zijn verschijning", dat hij, hoe jong hij ook was, heeft voorvoeld, dat de indruk, die deze ontmoeting op hem had gemaakt, hem

zijn leven lang bij zou blijven. "Het leven van Gunning", zo zegt hij, "was het beste commentaar op zijn geschriften en dat niet alleen, waar het geldt zijn vroomheid en geestelijke kracht, maar ook waar het betreft zijn beteekenis als geleerde en denker. (...) Meer nog dan van de ideeën en de gedachtenwereld, zullen wij allen van de vroomheid en den persoon speciaal ook van een man als Prof. Gunning hebben te leeren."¹¹

J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Noten

- 1 ISBN 978 90 239 2112 7. Het boek telt 656 bladzijden en kost € 59,90. Te zijner tijd zal het door een tweede en een derde deel gevolgd worden.
- 2 In deze artikelen heb ik uitvoerig over Gunnings levensloop geschreven.
- 3 Dr. Mietus is docent aan het Seminarium van de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland. Hij promoveerde in 2006 op een proefschrift, getiteld "Gunning en de theosofie: een onderzoek naar de receptie van de christelijke theosofie in het werk van J.H. Gunning Jr. van 1863 – 1876".
- 4 Het "Verzameld Werk" van La Saussaye is in de jaren 1997 – 2003 uitgekomen en bevat, evenals dat van Gunning, drie delen. Ook aan deze uitgave hebben wij destijds in *Ecclesia* uitvoerig aandacht besteed.
- 5 Chr. Hunningher zegt van *Gordel en Wijnkruik*: "Dit hoogst ernstig geschrift" moet in een tijd van groote "braafheid diepen indruk gemaakt hebben op allen, wien de tegenstelling tusschen zonde en genade nog niet was ontgaan ... En als in onze dagen, misschien niet zonder eenige aanleiding, wordt beweerd dat het vele "ethischen" aan ernstig schuldbesef ontbreekt, dan blijft "Gordel en Wijnkruik" een getuigenis van het feit, dat een hunner beste voormannen zoowel door dit geschrift als door "Het Kruis des Verlossers" de tegenstelling van zonde en genade krachtiger en oorspronkelijker dan iemand anders ten onzent in de tweede helft der 19de eeuw heeft geponeerd" (*Leven en Werken*, deel I, blz. 97).
- 6 Later omgewerkt tot: *Christus de Gekruisigde voor en in ons*. In *Ecclesia* van 25 september 2010 hebben wij aan dit prachtige geschrift uitvoerig aandacht besteed, nadat het in de serie *Klassiek Licht* opnieuw was uitgegeven.
- 7 Het naturalisme dankt zijn naam aan de opvatting, dat er voor al het bestaande natuurlijke oorzaken zijn aan te wijzen. Het bestaan van God wordt, als eigen aan het boven-natuurlijk denken, ontkend.
- 8 Door K.H. Miskotte getypeerd als "het diepst stichtelijke boek, dat in ons vaderland in de 19de eeuw verscheen" (blz. 460).
- 9 Dankzij de Utrechtse hoogleraar C.W. Opzoomer werd Gunning in 1877 voor dit boek een eredoctoraat toegekend.
- 10 *Leven en Werken*, deel I, blz. XLVII.
- 11 Idem, blz. XCI, geciteerd door Ch. Hunningher.